

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
بهار ۱۳۹۹

دکتر جواد عابدینی

برای علوم انسانی

آن‌ها هم‌زمان و به‌طور متناوب از دیدگاه‌های مختلف و واقعیت اجتماعی و فلسفی تحلیل

علوم انسانی و سری

سرل و علوم انسانی

تحلیل فلسفی واقعیت اجتماعی از دیدگاه جان سرل و پیامدهای آن
برای علوم انسانی

دکتر جواد عابدینی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

بهار ۱۳۹۹

عابدینی، جواد، ۱۳۵۳-

سرل و علوم انسانی: تحلیل فلسفی واقعیت اجتماعی از دیدگاه جان سرل و پیامدهای آن برای علوم انسانی / جواد عابدینی؛ ویراستار سعیده حسینیان. — قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۹.

هفت، ۱۴۲ ص. — (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۵۲۴: فلسفه علوم انسانی؛ ۲۶)

بها: ۱۵۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-298-296-4

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

عنوان دیگر: تحلیل فلسفی واقعیت اجتماعی از دیدگاه جان سرل و پیامدهای آن برای علوم انسانی.
کتابنامه، ص. [۱۳۷]_۱۳۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. شناخت (جامعه‌شناسی)، ۲. Knowledge, Sociology of. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.

B۱۶۴۹

۱۹۱

۶۰۴۲۸۹۰

شماره کتابشناسی ملی

سرل و علوم انسانی (تحلیل فلسفی واقعیت اجتماعی از دیدگاه جان سرل و پیامدهای آن برای علوم انسانی)

مؤلف: دکتر جواد عابدینی

ویراستار: سعیده حسینیان

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: بهار ۱۳۹۹

تعداد: ۲۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۳۰۹۰، ص.پ. ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی «ره»، بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۵۲۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان منبع پژوهشی برای پژوهش در فلسفه علوم انسانی و علاقه مندان به این مبحث قابل استفاده است.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می داند از تلاش های مؤلف محترم اثر، حجت الاسلام والمسلمین دکتر جواد عابدینی و نیز از ناظر محترم، حجت الاسلام والمسلمین دکتر علیرضا قائمی نیا سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

۱		مقدمه
---	-------	-------

فصل اول: مباحث کلی و تحلیل مفاهیم

۵		مقدمه
۶		۱-۱. جایگاه و اهمیت سرل در فلسفه معاصر غربی
۸		۲-۱. تاریخچه‌ای کوتاه از مسئله واقعیت اجتماعی
۹		۱-۲-۱. نظریه‌های واقعیت اجتماعی
۱۴		۳-۱. سیر تحول اندیشه سرل
۱۹		۴-۱. روش‌شناسی سرل
۲۲		۵-۱. تحلیل مفاهیم کلیدی
۲۲		۱-۵-۱. واقعیت‌های طبیعی و نهادی
۲۴		۲-۵-۱. عینیت و ذهنیت
۲۵		۳-۵-۱. ویژگی‌های مستقل از حیث التفاتی و وابسته به حیث التفاتی
۲۷		۴-۵-۱. تعیین کارکرد

فصل دوم: مبانی نظریه سرل

۳۵		مقدمه
۳۶		۱-۲. طبیعت‌گرایی زیست‌شناختی
۴۱		۲-۲. واقع‌گرایی هستی‌شناختی
۴۵		۳-۲. نظریه افعال گفتاری
۴۸		۱-۳-۲. طبقه‌بندی افعال گفتاری
۵۲		۱. اخباری
۵۲		۲. تحریکی
۵۲		۳. التزامی

۵۲	 ۴. ابرازی
۵۳	 ۵. اعلان
۵۳	 ۲-۳-۲. قواعد
۵۶	 ۴-۲. نظریه حیث التفاتی
۵۹	 ۲-۴-۱. ساختار حالت‌های التفاتی
۶۴	 ۲-۴-۲. شبکه و زمینه
۶۵	 ۲-۴-۳. ساختار عمل قصدی
۶۹	 ۲-۴-۴. حیث التفاتی جمعی

فصل سوم: تبیین نظریه سرل

۷۷	 مقدمه
۷۷	 ۳-۱. نظریه متقدم سرل
۷۷	 ۳-۱-۱. مراحل شکل‌گیری واقعیت نهادی
۷۸	 گام اول: حیث التفاتی جمعی
۷۸	 گام دوم: معرفی کارکردهای فاعلی جمعی
۷۹	 گام سوم: وضع جمعی کارکرد (کارکردهای منزلتی)
۸۱	 ۳-۱-۲. واقعیت‌های نهادی و زبان
۸۲	 ۳-۱-۲-۱. بیان اول: واقعیت‌های وابسته به زبان و اندیشه‌های وابسته به زبان
۸۷	 ۳-۱-۲-۲. بیان دوم: معنا
۹۰	 ۳-۱-۳. توان‌های تکلیفی
۹۲	 ۳-۱-۴. نقش قواعد در ایجاد واقعیت‌های نهادی
۹۵	 پرسش دوم
۹۷	 ۳-۱-۴-۱. زمینه و چگونگی عملکرد آن
۹۸	 ۳-۱-۴-۲. علیت زمینه
۱۰۱	 ۳-۲. نظریه متأخر سرل
۱۰۲	 ۳-۲-۱. اعتراضات سه‌گانه
۱۰۲	 ۱. واقعیت‌های استعجالی
۱۰۳	 ۲. ۷های آزاد
۱۰۴	 ۳. واقعیت‌هایی نهادی که مستلزم به رسمیت‌شناختن جمعی نیستند
۱۰۶	 ۳-۲-۲. اصلاحات
۱۰۸	 ۳-۲-۳. نظریه نهایی و عام نهادها
۱۱۰	 نوع اول: واقعیت‌های نهادی بدون نهاد
۱۱۲	 نوع دوم: واقعیت‌های نهادی قاعده‌مند ساده
۱۱۳	 نوع سوم: واقعیت‌های نهادی پیچیده

فصل چهارم: واقعیت نهادی و قدرت سیاسی

۱۱۷	مقدمه
۱۱۸	 ۴-۱. تحلیل مفهوم قدرت
۱۲۲	 ۴-۲. قدرت زمینه‌ای
۱۲۴	 ۴-۳. قدرت تکلیفی
۱۲۵	 ۱. قدرت‌های نمادی (ایجاد معنا)
۱۲۶	 ۲. قدرت‌های تکلیفی (ایجاد حقوق و وظایف)
۱۲۶	 ۳. قدرت افتخار
۱۲۶	 ۴. قدرت‌های مشروط
۱۲۹	 ۴-۳-۱. دلایل مستقل از میل
۱۳۰	 ۴-۴. قدرت سیاسی

منابع

۱۳۷	 فارسی
۱۳۸	 انگلیسی

نمایه‌ها

۱۴۱	 نمایه اصطلاحات
۱۴۲	 نمایه اشخاص

مقدمه

اشیا و موجودات جهان را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: نخست هستی‌هایی مثل رودخانه، درخت و روح که مستقل از اراده و فعل انسان وجود دارند و عقل آنها را کشف و ادراک می‌کند؛ دوم، هستی‌هایی که وابسته به آگاهی و اراده انسان‌اند و با عاملیت اراده ایجاد می‌شوند، مانند پول، خانه، آچار، شرکت، اتومبیل، فوتبال، مهمانی، ازدواج، ریاست، ملکیت، حکومت و... این دسته از هستی‌ها اموری‌اند که انسان با آگاهی و اراده خود و بنا بر اغراض خاصی، آنها را در ظرف ذهن خود می‌آفریند و البته غالباً تنها در فرض وجود اجتماع انسانی و در ظرف جامعه امکان تحقق می‌یابند و تقوّم آنها در جامعه و به جامعه است. اینها را اصطلاحاً اعتبارات اجتماعی می‌نامند؛ یعنی اموری که بر اساس اعتبار جمعی انسان‌ها به وجود می‌آیند.

زندگی اجتماعی ما انسان‌ها مبتنی بر این امور است و بدون آنها بسیاری از رفتارهای انسان‌ها و روابط میان آنها معنا پیدا نمی‌کند. اساساً اعتبار کردن یکی از ویژگی‌های خاص انسان است و به اعتقاد برخی، مهم‌ترین کاری است که انسان‌ها در عرصه امور اجتماعی انجام می‌دهند. شناخت این دسته از رفتارهای انسان و پدیده‌هایی که در اثر آنها به وجود می‌آید، مثل ازدواج و دولت و حکومت، از مهم‌ترین وظایف علوم انسانی و اجتماعی است.

پدیده‌های مزبور در میان فیلسوفان مغرب‌زمین از جهات گوناگون موضوع بحث‌های فراوانی بوده است. به نظر می‌رسد برجسته‌ترین اندیشمندی که از جنبه فلسفی به این امور پرداخته و درباره آنها اندیشیده است، جان سرل، فیلسوف تحلیلی معاصر، است. وی را می‌توان نخستین فیلسوف غربی‌ای دانست که از راه تحلیل دقیق ماهیت اموری همچون زبان، پول، مالکیت، زوجیت، حکومت، شرکت و... با رویکردی هستی‌شناختی نظریه فلسفی

منسجم و منطقی در باب اعتبارات اجتماعی، و به تعبیر خود او واقعیت‌های نهادی،^۱ ساخته و پرداخته است.

واقعیت‌های نهادی دسته‌ای از واقعیت‌های اجتماعی‌اند که تحققشان منوط به اعتبارها و توافق‌های انسانی است. سرل به‌طور کلی واقعیت‌ها را به دو دسته طبیعی و نهادی تقسیم می‌کند. واقعیت‌های طبیعی واقعیت‌هایی است که مستقل از انسان‌ها و نوع نگرش آنها وجود دارد؛ در حالی که واقعیت‌های اجتماعی و نهادی وابسته به نگرش‌ها و طرز تلقی‌های جمعی انسان‌هاست. مثلاً پول چیزی نیست که به‌خودی‌خود، در عالم خارج وجود داشته باشد؛ آنچه در خارج تحقق دارد تکه کاغذ است و بس، ولی ما بنا بر قرارداد منعقدشده میان خودمان، آن را اسکناس «محسوب می‌کنیم». اگر ما آن را پول «نشانیم» و به‌عنوان پول «اعتبار نکنیم»، پول نخواهد بود. پول بودن آن وابسته به ما و تلقی و اعتبار ماست؛^۲ برخلاف درخت و رودخانه که مستقل از ما و نگرش‌های ما وجود دارند.

هدف سرل تحلیل هستی‌شناختی واقعیت اجتماعی و نهادی است و در این راستا دو مسئله اساسی برای او مطرح است: ۱. واقعیت اجتماعی و به‌ویژه زیرمجموعه خاصی از آن به‌نام واقعیت نهادی چیست؟ ۲. واقعیت اجتماعی و نهادی چگونه پدید می‌آید؟ مسئله اول ایضاً مفهومی واقعیت اجتماعی و نهادی و تبیین ویژگی‌های وجودی و ساختاری آن و همچنین عناصر سازنده آن است. مسئله دوم این است که واقعیت توصیف‌شده با این ویژگی‌ها چگونه ساخته می‌شود و مراحل شکل‌گیری آن کدام است.

موضوع پژوهش حاضر بررسی دیدگاه‌های این فیلسوف و نظریه‌ای است که درباره واقعیت‌های اجتماعی و نهادی ارائه کرده است و به‌عبارت دیگر، تبیین دیدگاه‌های او درباره دو مسئله مزبور و مسائل مرتبط دیگری است که در خصوص واقعیت‌های اجتماعی و نهادی مطرح ساخته و در سنت فلسفه تحلیلی به حل آنها اقدام کرده است. البته مقصود اصلی از این کار تبیین پیامد این نظریه برای علوم انسانی است. نظریه سرل درباره واقعیت‌های نهادی بنا به تصریح خود وی، در واقع بحث از مبانی علوم اجتماعی و انسانی است؛^۳ از این رو طبیعی است

1. Institutional facts

۲. در خصوص مصنوعات خارجی و طبیعی هم وضع به همین منوال است. تفصیل این مطلب در فصل سوم خواهد آمد.

3. Searle, *The Construction of Social Reality*, p. xii.

که برای علوم انسانی لوازم و پیامدهایی به دنبال خواهد داشت و منجر به تولید علم انسانی خاصی خواهد شد.

سرل در طی نظریه خود از موضوعاتی همچون کنش انسانی، حیث التفاتی، فعل گفتاری، زبان، طبیعت‌گرایی و واقع‌گرایی بحث می‌کند، که همه، موضوعاتی در حوزه علوم انسانی و اجتماعی است. او هر یک از این موضوعات را، به‌عنوان مبانی نظریه خود یا به‌منزله جزئی از اجزای تشکیل‌دهنده آن، به‌تفصیل بررسی و تحلیل می‌کند تا سرانجام به نظریه‌ای در باب ساختار و ماهیت واقعیت اجتماعی و واقعیت نهادی دست یابد. پس از آن نیز به موضوعاتی همچون عقلانیت، حقوق بشر، قدرت سیاسی، اراده آزاد و مانند آن می‌پردازد و به‌منظور استخراج لوازم و پیامدهای نظریه خود، به‌تفصیل درباره آنها بحث می‌کند.

اثر حاضر از یک مقدمه و چهار فصل تشکیل شده است. نظریه سرل درباره نهادها و واقعیت‌های نهادی، همان‌گونه که خود متذکر شده است، هم‌ریشه در تحقیقات فیلسوف-جامعه‌شناسانی همچون دورکیم، وبر و زیمل درباره واقعیت اجتماعی دارد و هم مبتنی بر دیدگاه‌های خود وی در دو حوزه فلسفه زبان و فلسفه ذهن است. از این‌رو، مناسب است که ابتدا نگاهی اجمالی به پیشینه مسئله واقعیت اجتماعی در آثار جامعه‌شناسان مزبور صورت پذیرد و سپس چگونگی تحول اندیشه سرل و پیدایش نظریه نهادها و کیفیت ابتدای آن بر دیدگاه‌های وی در فلسفه زبان و فلسفه ذهن تبیین شود که منجر به شکل‌گیری دو نظریه مهم و تأثیرگذار «افعال گفتاری» و «حیث التفاتی» شده است. فصل اول عهده‌دار این مهم است. در فصل دوم مبانی نظریه نهادهای سرل، به‌ویژه دو نظریه افعال گفتاری و حیث التفاتی تشریح خواهند شد که مبنای نظریه سرل درباره نهادهاست. در فصل سوم، نظریه سرل درباره واقعیت‌های اجتماعی و نهادی به‌طور کامل، تبیین و زوایا و ابعاد مختلف آن تشریح می‌شود. فصل چهارم متکفل بحث از پیامدها و لوازم نظریه سرل برای علوم انسانی است و تأثیر نظریه وی را در برخی از موضوعات پیش‌گفته واکاوی می‌کند.